

A BUDAPESTI
KIR. MAGY. PÁZMÁNY PÉTER-TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETI KARA

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI
INTÉZETÉNEK

MŰKÖDÉSE AZ 1939/40. TANÉVBEN

BUDAPEST

1940

Az intézet megalakulása és első évi működése.

Az újabb magyar tudomány érdeklődésének középpontjában természetesen mindig magyar kérdések állottak. A Magyar Tudományos Akadémia, egyetemeink és nagymultú tudományos társaságaink vállvetve dolgoztak a magyarságra vonatkozó tudományok anyagának összegyűjtésén és kérdéseinek megoldásán.

E nagyterjedelmű, beható és nagy eredményeket felmutató munka mellett azonban sajnálatosan elmaradt a magyarság kutatásának egyik legfontosabb ága: a magyar nép ismeretére vonatkozó anyag rendszeres összegyűjtése és feldolgozása. Hogy ezen a téren mik volnának a teendők, azt az imént felsorolt tudományos intézmények vezetői és munkásai jól tudták, és nem is hiányoztak a kísérletek a hiányok pótlására, azonban a rendkívüli terjedelmű feladatok elvégzésére egyrészt hiányoztak a szükséges anyagi erők, másrészt meg — ami az előbbivel természetesen a legszorosabb összefüggésben van — hiányzott a megfelelő kezdeményezés és munkamegszervezés is. Ezek a körülmények magyarázzák, hogy ma, amikor egyes országok évenként százezreket fordítanak a népi hagyományok, a népnyelv, a népiség története és más hasonló területek kutatására, akkor nálunk még mindig a legszerényebb keretek között folyik, sőt több vonatkozásban egyáltalában nem is folyik ilyen munka, és minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Magyarország területe például a magyar népnyelv, a magyarság antropológiai leírása, a magyar szellemi és tárgyi néprajz anyagának összegyűjtése szempontjából jó részt ismeretlen.

Ezek a gondolatok birták rá Eckhardt Sándort, a bölcsészettudományi kar 1938/39. évi dékánját, hogy a karon Magyarságtudományi Intézetet létesítsen, mégpedig elsősorban az említett hiányok pótlására. Tervében természetesen oly tanulmányok szerepeltek, amelyeknek művelése a bölcsészettudományi kar feladata; a társadalmi, illetőleg jó részt politikai vonatkozású, manapság igen kedvelt ú. n. falukutatáshoz ezeknek az elgondolásoknak lényegében nincsen közük. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a Magyarságtudományi Intézet létrehozásánál szerepet játszó törek-

vésekben nemcsak az volt szemünk előtt, hogy bizonyos részlettudományok körében anyagot gyűjtünk, hanem talán még inkább az, hogy a magyarság összefüggő, teljes rajzához részint előmunkákat végezzünk, részint hogy e feladat megoldásához feldolgozásokkal hozzájáruljunk. Természetesen oly munkálatokra gondolunk elsősorban, amelyekkel más intézmények nem foglalkoznak.

Célkitűzésünket a közoktatásügyi kormány és a bölcsészettudományi kar teljes megértéssel fogadta, támogatásáról a körülményekhez képest gondoskodott, és így az elmúlt tanévben megindulhatott az intézet munkássága, amely ebben az első esztendőben elsősorban a szervezet és a program kialakítására irányult, de már egyes területeken a munkához is hozzáláttunk és bizonyos eredményeket is tudunk felmutatni.

Mielőtt ezévi munkásságunkat ismertetném, néhány szót kell szólni arról, hogy teendők és munkamódszerünk megállapításában milyen módon jártunk el. Kiinduláspontul vettük a művelendő tudományszakoknak azt a felsorolását, amelyet a Magyarságtudományi Intézetnek Eckhardt Sándor által fogalmazott s a bölcsészettudományi kar és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről — egyelőre ideiglenesen — jóváhagyott szabályzata tartalmaz. Az intézet igazgatótanácsa részletesen megbeszélte, hogy ezeken a tudományterületeken mit tehet a Magyarságtudományi Intézet, azután az egyes feladatok tüzetesebb megbeszélésére szakemberek részvételével értekezleteket hívtunk össze, amelyeken feladataink és módszereink tisztázódtak. Ez az eljárás részint nagyon hasznosnak bizonyult, részint azonban hátrányai is mutatkoztak, és kitűnt az, hogy határozott irányú központi vezetésre szükség van. E tanácskozások néha nem is jártak eredménnyel, azonban ez természetes is. Egy ilyen új és nagyobb jelentőségű intézménynek különösen megindulásánál rendkívüli óvatosságra van szükség, nehogy esetleg lehetetlen feladatokra vállalkozzunk, vagy éppen séggel felületes és kevésbé használható munkát végezzünk. Főtörekvésünk egyelőre nem az, hogy minél mutatósabb eredményekkel lépünk a magyar közönség elé, hanem elsősorban az, hogy azoknak a tudományterületeknek a művelésére, amelyek programunkba tartoznak, megbízható, az eredményt biztosító munkaközösségeket alakítsunk ki. Kutatási területeink művelésére egyelőre inkább bevált munkaerőket alkalmazunk, de viszont mindent elkövetünk abban az irányban, hogy e munkaközösségek számára fiatal kutatókat neveljünk, s ebből a célból tanfolyamokat szervezünk és kisebb ösztöndíjakat adunk. A jövőben a kutatási feladatok természete és anyagi eszközeink szerint nagy ösztöndíjakat is adományozunk.

Ha már most sorra vesszük azokat a tudományszakokat, amelyeknek művelését az intézet célul tűzi ki, akkor a következőket mondhatjuk.

a) A néptan (hagyománygyűjtés, népzene, tánc- és zenetörténet stb.) területén meglehetősen tevékenységet fejtettünk ki.

Kisebbségi ösztöndíjat adtunk Banó István (60 P) és Heizer Ferenc (30 P) bölcsészettanhallgatóknak, kik a karácsonyi, illetve a húsvéti vakációban néprajzi anyaggyűjtéssel foglalkoztak. Mindkét hallgató a megboldogult Györffy István tanítványa, akiket támogatásra szakemberek ajánlottak. Pais Dezső ny. r. tanár javaslatára nyári tanulmányútra 100 pengőt adtunk Mihály Bálint bölcsészethallgatónak. Kodály Zoltán ajánlására 300 pengős kutatási ösztöndíjat adtunk Vargyas Lajos tanársegédnek, aki Áj község teljes népzenei leírását tűzte ki feladatául. Ezenkívül ugyancsak Kodály Zoltán ajánlására 200—200 pengő ösztöndíjat adtunk két bevált zenekutatónak, akik megszállt területen foglalkoznak egyes területek népzenei leírásával. Nyári néprajzi tanulmányútra 200 pengőt kapott Vargha László egyetemi gyakornok, 100—100 pengőt Gunda Béla (ruténföldi tanulmányokra), Banó István és Heizer Ferenc. Horváth János ny. r. tanár ajánlására 200 pengős ösztöndíjat adtunk Kerékgyártó Elemér bölcsészethallgatónak a népi ritmika tanulmányozására.

Több igazgatótanácsi ülésben, értekezleten és számos megbeszélésen foglalkoztunk a Magyar Néprajzi Atlasz tervével. Az igazgatótanács elhatározta az atlasz elkészíttetését és kiadását s a szerkesztéssel Gunda Bélát és Mályusz Elemér ny. r. tanárt bízta meg. Az atlaszra vonatkozólag kiadványunk is látott napvilágot: kéziratképpen kiadtuk Gunda Bélának az atlaszmunkálatok ügyében készített emlékiratát. A munkálatokat a nyáron — inkább kísérletképpen — meg is kezdtük. A munkában Gunda Béla vezetésével Bödei János, Fehér Gyula és Garai István vettek részt; a három utóbbi 100—100 pengős kutatási segélyben részesült.

Ez évi működésünknek egyik legfontosabb eredménye szintén ehhez a területhez kapcsolódik. Kiadtuk Ortutay Gyulának «Fedics Mihály mesél» című kötetét, egyelőre ezer példányban, amelyből a könyvkereskedői forgalomnak szánt példányok már a könyvnapon elfogytak. E kötetrel «Új magyar népköltési gyűjtemény» címen sorozatot indítottunk, amellyel a magyar népköltés termékeinek rendszeres, nagyterjedelmű összegyűjtését tűztük ki feladatul. E gyűjtemény jövője és virágzása biztosítottak látszik.

b) A magyar nyelv (nyelvjárások, nyelvhelyesség, nyelvatlasz) kérdéseinek kutatását szintén elsőrangú feladatunkul tekintettük.

Hatvan pengős ösztöndíjat adtunk Kálmán Béla középiskolai tanárnak, hogy a karácsonyi és húsvéti szünidőben népnyelvi kutatásokat végezzen.

Hirdetést tettünk közzé, hogy a nyári hónapokban magyar népnyelvi

anyag gyűjtésére körülbelül tíz kutatót óhajtunk kiküldeni és hogy a jelentkezők képességeit kipróbáljuk, számukra Pais Dezső ny. r. tanár és Szabó T. Attila vezetésével húsz órás rövid tanfolyamot tartottunk. A tanfolyamra 28-an jelentkeztek, kik közül 24-et vettünk fel.

A tanfolyam Szabó T. Attila vezetésével és Pais Dezső részvételével május 29-én kezdődött és napi két órában június 13-ig tartott.

Pais Dezső és Szabó T. Attila előterjesztése alapján az igazgatótanács a következőknek adományozott ösztöndíjat népnyelvi tanulmányokra:

1. 200—200 P-t kaptak:

Árva József, Gálffy Mózes, Márton Gyula, Nyíri Antal.

2. 100—100 P-t kaptak:

Bréda Ignác, Csonka Ferenc, Danczi Villebald, Deme László, Kacziba Mária, Lovas László, Lőrincze Lajos, v. Mikesy Sándor, Rehák Gyula, Sulán Béla, Szabó Dénes.

3. 50—50 P-t kaptak:

Börzsei Márton és Galambos László (a piarista-rend tagjai).

A gyűjtőmunkálatok ellenőrzésével az igazgatótanács Szabó T. Attilát bízta meg.

Pais László és Balázs János, az Eötvös-collegium tagjai, helynév- és más hasonló kutatásokra, illetve anyaggyűjtésekre 100—100 P segélyben részesültek.

c) A magyar műveltség és társadalom (életformák) történetére és mai állapotára vonatkozólag illetékes szakemberhez kérdést intéztünk, azonban ezen a területen még nem alakultak ki megfelelő kutatási kérdések.

d) Annál határozottabb és nagyobb szabású programmunk van a településtörténetet vagy népiségtörténetet illetőleg. Mályusz Elemér kezdeményezésére, az ő és Kniezsa István c. rk. tanár vezetésével tervbe vettük a magyar népiségtörténet lehető legrészletesebb művelését. Több megbeszélést tartottunk ebben az ügyben, s a követendő eljárást Gáldi László magántanár dolgozta ki. E szerint össze fogjuk gyűjteni az összes hazai családneveket, részint történeti szempontból, előfordulási hely szerint, részint alfabetikus sorrendben, s egy harmadik cédulakatalógusban az összes családnevek nyelvészeti magyarázatát óhajtjuk megcsinálni. Ennek a feladatnak a rendkívüli nagyságával tisztában vagyunk, de látjuk azt is, hogy ennek elvégzése nélkül rendszeres és részletes magyar népiségtörténetet csinálni nem lehet, s tudatában vagyunk annak is, hogy e feladat elvégzésére, amennyiben megfelelő támogatást kapunk, képesek leszünk.

Népiségtörténeti kutatásokra szintén adtunk kisebb ösztöndíjakat: Mályusz Elemér ajánlására 100—100 pengő kutatási ösztöndíjat kaptak Maksai Ferenc és Jakó Zsigmond bölcsészettanhallgatók, 150 pengő

Kovács Márton bölcsészettanhallgató. Pais Dezső ny. r. tanár ajánlására Szőke Béla bölcsészettanhallgató 100 pengő, Domanovszky Sándor ny. r. tanár ajánlására pedig Molnár Balázs 200 pengő ösztöndíjat kapott.

e) Szabályzatunk azután előírja a világmagyarság, a magyarság és a nemzetiségek, a megszállt területek magyarsága, a külföldi magyarság tudományos kérdéseivel való foglalkozást. Itt meg kell jegyezni, hogy e feladatok jórészt a részben már felsorolt kutatási területekhez kapcsoljuk, nem választjuk szét például a megszállt területek nyelvének kutatását általános népnyelvkutatási programmunktól. Tennivaló így is marad elég az e pontban felsorolt kutatási területeken. Még az ősszel elhatározta az igazgatótanács, illetőleg az igazgatótanács tagjaiból álló szűkebb bizottság, hogy az említett kérdésekkel különös gonddal óhajt foglalkozni és egy-egy területre, különösen nemzetiségi vidéken lévő magyar szigetekre vagy nemzetiségi területekbe beolvadt régi magyar népszigetek vizsgálatára egyszerre több kutatót küld ki, és alkalmas fiatalemberek ajánlása céljából az egyes szaktanárokhoz átiratot intéztünk. Úgy látszik, hogy e feladatok végzésére egyelőre nincsen elegendő alkalmas munkatárs, de mindenképpen arra fogunk törekedni, hogy ilyeneket találjunk és felneveljünk. Egy ilyen területre már kialakulóban is van a megfelelő kutatócsoport s valószínű, hogy ennek már a jövő év folyamán megbízást adhatunk.

f) A magyar művészet, népművészet kérdéseivel eddig rendszeresen nem foglalkoztunk, de bizonyos kezdeményező megbeszéléseket már ezen a téren is folytattunk.

g) A magyarság lelki alkatának kérdésére vonatkozólag megkértük egyik illetékes szakemberünket, hogy részletes emlékiratot dolgozzon ki, ezt azonban mindeztideig még nem kaphattuk meg.

h) Behatóan tanácskoztunk antropológiai teendőinkről. Látjuk ennek a területnek rendkívül elhanyagolt voltát, és látjuk azt is, hogy itt nagyarányú tevékenységre volna szükség. Bartucz Lajos magántanár részletesen tájékoztatott bennünket arról, hogy mik volnának e téren legsürgősebb teendőink, az igazgatótanács azonban úgy látta, hogy szerény anyagi eszközeinknek túlságos felaprózását jelentené, ha az antropológia terén nagyobb arányú munkálatokba fognánk. Azt hisszük, hogy a közoktatási kormány hamarosan hathatós intézkedéseket fog tenni a magyar antropológia nagyobb arányú művelésére.

Különben még az 1939. év nyarán két kisebb ösztöndíjat adtunk antropológiai kutatásokra, mégpedig Fehér Miklósnak és Nemeskéri Jánosnak, Bartucz Lajos ajánlására (150—150 pengő).

i) Szabályzatunk utolsó idevonatkozó pontja a magyarság és a magyar

haza őstörténetének kutatását tűzi ki feladatul. Ezen a területen az elmúlt évben részben anyagi okokból nem került határozott javaslat az intézet igazgatótanácsa elé.

Ebben az összefüggésben említtem még meg, hogy a bölcsészeti kar által az idén rendezett magyar kiejtésverseny jutalomdíjaihoz a Magyarságtudományi Intézet 140 pengővel járult hozzá.

Külön kell megemlékeznünk az e tanévben rendezett előadássorozatokról, amelyek legalább is értékes tanulságokkal, de részben értékes eredményekkel is jártak.

Az őszi félévben Szekfű Gyula ny. r. tanár rendezésében falusi származású hallgatóink számára rendeztünk tanfolyamot, amelyre az illető hallgatókat, mintegy 80-at személy szerint meghívtuk. Ezen az előadásorozaton Szekfű Gyula megnyitója után Veres Péter tartott bevezető előadást, majd Zilahy Lajos egy, Szabó István magántanár három, Keresztúry Dezső három előadást. Az előadók a magyar parasztság történeti, irodalmi, társadalmi és nevelési problémáival foglalkoztak. Sajnos, a meghívott fiatalság nem tanúsított kellő érdeklődést.

A tavaszi félévben Eckhardt Sándor rendezésében tartottunk előadásorozatot, amelynek célja a magyar népi és történeti műveltség összefüggésének, egységének bemutatása volt. Az előadássorozaton előadtak Szabó István, Bálint Sándor, Ortutay Gyula, Kodály Zoltán, Tóth Aladár, Sinkovics István, Viski Károly, Mendöl Tibor és Farkas Gyula, akik a legkülönfélébb területeken, így történelemben, irodalomtörténetben, tárgyi és szellemi néprajzban, zenében, földrajzi vonatkozásokban mutatták be a magyar úri és népi műveltség egységét. Az előadások igen értékesek voltak, meglehetősen számú hallgatóságuk is volt. Az a tervünk, hogy ezeket az előadásokat könyv alakjában karácsonyra megjelentetjük.

Helyiség és alkalmazottak tekintetében a Magyarságtudományi Intézet eddig meglehetősen mostoha körülmények között van. Az intézet titkári teendőit az elmúlt tanévben ideiglenes minőségben dr. László Ferenc középiskolai tanár látta el, ő volt az intézet egyetlen alkalmazottja. Helyiségünk a bölcsészeti kar egyetlen szobája. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr előtt vannak felterjesztéseink, melyekben egy titkár és három tudományos munkaerő kinevezését kérjük; az utóbbiak közül egy a népi ségtörténet, egy a népnyelv, egy pedig a néprajz feladataival foglalkoznék. Még ezek is nagyon szerény keretek volnának, mert igen nagyterjedelmű feladatok vannak előttünk; maga a népiségtörténeti program elvégzése évtizedekre nagyobb számú munkaerőt kell, hogy foglalkoztasson. Azt is reméljük, hogy megfelelő helyiségeket, esetleg külön épületet kap az intézmény; enélkül eredményes további fejlődése nem képzelhető.

Az a jóakarát, amelyet a közoktatásügyi kormány és más körök a fiatal Magyarságtudományi Intézettel szemben tanúsítottak, nem fogja engedni, hogy ez a nemzeti szempontból elsőrangú feladatot teljesítő és nagyra hivatott intézmény elsorvadjon, s hogy megismétlődjék az, amire már annyi példát láttunk, hogy nagy célkitűzésekkel nekilátunk egy feladat megoldásának s azután a kezdeményezés kellő megértés és támogatás hiányában kudarcot vall.

A mai magyar tudósnemzedéken nem múlik a dolog, ebben megvan az erő és a képesség, hogy feladatát elvégezze.

Németh Gyula.

A Magyarságtudományi Intézet igazgatótanácsa:

Igazgató:

Németh Gyula

Tagok:

Eckhardt Sándor
Horváth János
Szekfű Gyula
Mályusz Elemér
Pais Dezső
ny. r. tanárok

A Magyarságtudományi Intézet tagintézetei:

Embertani Intézet
Fonétikai Intézet
Keletázsiai Intézet
Magyar Irodalomtörténeti Intézet
Magyar Népiségtörténeti Intézet
Magyar Nyelvtudományi Intézet

Magyar Történeti Intézet
Művelődéstörténeti Intézet
Néprajzi Intézet
Török Filológiai és Magyar Őstörté-
neti Intézet
Történeti Szeminárium

Tanulmányi jelentések.

Jakó Zsigmond jelentése.

Jakó Zsigmond tanárjelölt Mályusz Elemér professzor úr irányítása mellett Bihar vármegye középkori betelepüléséről készülő doktori értekezéséhez Bécsben három héten át levéltári kutatásokat végzett. A középkori táj képének rekonstruálásához Magyarország első katonai térképfelvételének a megyére vonatkozó lapjait és az országleírás megfelelő kötetait vizsgálta a Heeresarchivban. Hasonló célból kutatott a Nationalbibliothek térképtárában is. XVI. századi összeírások után átkutatta a Hofkammerarchiv «Conscriptionen», «Ungarische Hoffinanzen», «Ungar. Camerale» és «Manuscripta» gyűjteményeit.

A kutatási segély megmaradt részét a gróf Teleki-család gyömrői levéltárának átvizsgálására fordította. Itt igen becses adatokat tartalmazó okleveleket sikerült találnia.

Budapesten, 1939. november 15.

Maksai Ferenc jelentése.

Maksai Ferenc (Mályusz professzor úr tanítványa) doktori értekezéséhez szükséges kutatásokra 100 pengőt kapott. A Szatmár megye középkori történetéhez gyűjtött anyaghoz néhány vidéki családi levéltár átnézése volt még szükséges, valamint a helyszín pontos megismerése. Ebből a célból először a megyében utazott körül, hogy legalább a megmaradt rész tájegységeiről képet kapjon (Nyírség, délnyugati vidék, Ecsedi láp környéke, Szamosmente és Szamoshát) és közben a hozzáférhető levéltárakat is útbaejtette; Cégénydányádon a Kende-levéltár őrzött néhány fontos, Árpád-kori határjárást és XV. századi jobbágyneveket is tartalmazó darabot. A Botkák hábrádi levéltárában nem volt számottevő anyag. A Petneházi Uketyevith-levéltár tekintélyes számú, de javarészt már veszendőbe ment okleveléből jó néhány épen maradtat sikerült még felhasználni. Ezek a középkori megye nyugati határvidékét ismertették meg közelebbről. Az Uray-család beregsurányi levéltárának megtekintését a tulajdonos katonai beszállásolások miatt nem engedélyezte.

Sikerült ellenben, gr. Teleki Tibor koronaőr nyagylelkű engedélye alapján, kutatást végeznie a gyömrői Teleki-levéltárban s az ott fellelhető szatmári vonatkozású oklevelek adatait kijegyeznie.

Fehér Miklós jelentése.

A kiutalt összeg segítségével elsősorban *Kunmadarason* végeztem antropológiai vizsgálatokat. Karcagon és Kisújszálláson is kezdtem ilyen irányú vizsgálatokat, de különösen fontosak a kunmadarasi kutatások.

Az ősi kun családok és általában Kunmadaras történetének megismerése végett mindenekelőtt levéltári és anyakönyvi kutatásokat végeztem. Mind történeti, mind pedig antropológiai szempontból elsőrendű adatokat találtam a községházán őrzött, soha meg nem bolygatott levéltárban, vagy amennyire ott értékelték, inkább lomtárban. (Amikor azonban felhívtam a főjegyző figyelmét a levéltár értékére és mostoha sorsára, ő maga kért tanácsokat a pusztulásnak indult iratok megmentésére és kellő munkaerővel hamarosan rendbe is hozzuk a levéltárat.) Antropológiai szempontból igen értékesek a XVIII. század második harmadától a múlt század közepéig meglevő katonai verbuválási adatok. Ezeket mind kiírtam, feljegyeztem.

A katonai mérési adatokon kívül azért is végeztem levéltári kutatásokat, hogy megismerjem az ősi kun családokat, illetve, hogy a mostani lakosok közül kinek-kinek az őse mióta lakik Kunmadarason. E vizsgálataim folyamán többek között azt is megtudtam, hogy a jász-kun redemptióban a kunmadarasiak közül kik és milyen összeggel vettek részt.

Mindezek alapján végül is összeállítottam a jelen nemzedék kun-eredetű tagjainak névsorát (kb. 1200 egyén) lakáscímükkel együtt. Megkezdtem a részletes antropológiai vizsgálatokat is. Eddig aránylag kevés (kb. 25 egyént) vizsgáltam meg, a közel jövőben azonban folytatni fogom ezirányú vizsgálataimat.

Budapest, 1939. október 17.

Kovács Márton jelentése.

Kovács Márton (Mályusz professzor úr tanítványa) a Magyarságtudományi Intézettől 150 pengő ösztöndíjat kapott a felsőőri nyelvsziget népiségtörténetének kutatására. Körülbelül egy és fél hónapot vett ez igénybe. Ebből az időből majd három hetet a helyszínen töltött el. Itt az anyakönyvek, régi iratok, dűlőnevek vizsgálatával foglalkozott. A hátralevő időben Szombat helyen a megyei levéltárban, majd a vasvári káptalani levéltárban végzett kutatásokat. Eredményeit szakdolgozatában, illetőleg disszertációjában közli majd.

Budapest, 1939. október 18.

Nemeskéri János jelentése.

1939 augusztus és szeptember hónapokban kezdtem meg Szabolcs megyében a rendszeres embertani adatgyűjtést. Mielőtt eddigi vizsgálataim adatait közölném, röviden jelzem, hogy ezen első szabolcsi gyűjtésem alkalmából első-

sorban is különböző tájegységekről és különböző telepítésű helyekről igyekeztem adatokat szerezni azon megfontolás alapján, hogy általában megismerjem a «szabolcsi ember»-t és annak típusváltozatait. A most vázolt tájékozódó embertani adatgyűjtéseim során több mint 500 felnőtt egyént és 1300 gyermeket vizsgáltam meg. (Minden felnőtt egyénről 18—20 embertani méretet vettem fel, részletes fiziognómiai feljegyzéseket készítettem, az igen jellegzetes egyéneket fényképeztem szemben és oldalról.)

A megvizsgált egyéneknek hely, nem és számszerinti megoszlása a következő:

Nyíregyháza	97 férfi	153 nő
Vencsellő	90 «	10 «
Nagykálló	103 «	20 «
Piricse	35 «	39 «
	325 férfi	222 nő.

Gáva, Nyírbátor, Nyírmada és Rakamaz helységekből is vannak adataim, azonban ezeknek száma még ezideig egészen jelentéktelen.

A gyermekek vizsgálatát az iskolákban végeztem, kezdve az óvodától fel egészen a gimnáziumig. Az eddigi vizsgálataim anyagát most a téli hónapokban igyekszem feldolgozni.

Előzetes jelentésül ezeket vagyok bátor betérjeszteni és egyben hálás köszönetemet fejezem ki a Magyarságtudományi Intézetnek, hogy embertani kutatásaimat lehetővé tette.

Budapest, 1939. november 4.

Heizer Ferenc jelentése

1940. május 11—20., Ipolyvarbón és Órhalomban (Nógrád m.) végzett néprajzi gyűjtéséről.

Gyűjtőutamnak az volt a célja, hogy ennek a két falunak népszokásaival foglalkozó, már megkezdett dolgozatomnak bizonyos részeit kiegészítsem. Dolgozatomban az élet három jelentős eseményére, úgymint a születésre, házasságra és halálra vonatkozó hiedelmeket és hagyományokat igyekszem ezen a területen leírni, az újabb etnográfia követelményeit kielégítő módon.

Jelen gyűjtésem eredményeit összegezve megállapíthatom, hogy dolgozatomnak egyik fejezetét, illetve annak nyersanyagát sikerült összegyűjtenem. A haláljóslatok, a halál bekövetkezése, az öltöztetés, kiterítés, siratás, temetési szertartások és a tor szokásai és babonái mellett igyekeztem megfigyelni a néplélek magatartását a halállal szemben. Meghallgattam a halottnéző asszonyok beszélgetését a «hideg ágy» mellett és a hátsó házba vonuló, poharazgató férfiakét a siratóeste gyászában. A látogatásnak bizonyos formái vannak. Aki bemegy a halotthoz, az ágy «torom»-ja előtt letérdepel és imádkozik. Az egyik faluban meg van határozva, hogy embernek, asszonynak hány imát és melyeket kell elmondania. Azután helyet foglal a látogató

a lócán és elkezdi dicsérni a holtat. A beszélgetés azonban az élet apróbb dolgainak irányába terelődik. A halál iránt közömbösek vagy megrendültek a szerint, hogy az ő értékítéletük szerint az elhunyt alkalmas volt-e még a munkára, hogy a családi közösség tudta volna-e még hasznát venni, vagy nem. «Sajnos halott»-nál a hátramaradt család feje igyekszik is nagy végső tisztességet tenni, aminek két módja van. Az egyik: díszes és drága temetést rendelni, a látogatókat és a torozókat bőven ellátni étellel-itallal, tehát anyagi áldozatokban kifejezni a nehéz gyászt. Lelkiállapotuk kifejezésének másik módja a siratás. Asszonyok és gyermekek mellett láttam könnyezve és jajgatva sirató férfiakat is, aránylag fiatal és erős édesanyjuk ravatalánál.

Nem elégedtem meg az egyes szokások pusztá néprajzi leírásával, hanem érdeklődtem a szociológiai és gazdasági vonatkozások iránt is. Így például feljegyeztem, hogy egy nagyobb temetés kb. 250 pengőbe, egy kisebb lakodalm pedig 800—1000 pengőbe kerül. A menyecske kap hozományul egy «darab földet» (1 hold, vagy ennél kisebb), amelynek a jövedelme az ő ruházkodásának a költségeit fedezi. És így tovább.

A halott-tiszteletnek fellelhető megnyilvánulásait is igyekeztem megfigyelni. A holt lelkekre vonatkozó hiedelmekről egyelőre nem tudtam még tiszta képet kapni. Egyesek szerint a ház körül tartózkodnak a bejáratnál, míg mások a temetőben keresik fel őket. Így pl. ha valaki «sajnos» halottjának hogyléte után érdeklődik, elmegy Egerbaktára, vagy Novajra a halottlátó asszonyhoz. Mielőtt azonban elindulna, kimegy a temetőbe a sírhoz, tudatja a holttal, hogy hova indul és felkéri, hogy menjen vele. Ha arról értesíti aztán a baktai asszony, hogy valami hiányzik a halottnak (imakönyv, szemüveg, pipa, pálinka), igyekeznek azt minél előbb hozzá eljuttatni. A legközelebbi halott koporsójába beteszik a kívánt tárgyat, üzenet kíséretében. A kedves halottnak halála évfordulóján misét mondatnak, nagypénteken hajnalban (mikor a «gyula vizié» mennek) kimennek a sírjához. Leírtam fiatalok temetését, amelynek népi szertartásaiban a zászlós temetkezés csökevényes nyomait vélem felfedezni. Leány temetésén a sírkeresztre kendőt kötnek, nagyobb leánynál pedig egy tányérra rozmaringgal hímzett zsebkendőt tesznek. Ez az utóbbi adat a halott lakodalmának utolsó nyomát őrzi. Találtam adatokat a régebbi ravatalozás, a halott használati tárgyaival való varázslás (a küszöb alá tett halott-fésülő fésű, a küszöbbe vert koporsószőg halált hoz), síron nőtt fűvel, virággal való gyógyítás és a régebbi gyász szigorúbb volta felől.

Megemlítem még azt, hogy végeztem egy hosszadalmas és e mellett meglehetősen eredménytelen gyűjtést is, ha csak a negatívumok felgyűjtése nem nevezhető eredménynek. Dolgozatom szempontjából ugyanis előbb-utóbb el kellett döntenem, hogy bizonyos jelenségek, melyeket más vidékeken megtaláltak, ezen a területen feltalálhatók-e, vagy nem. Ezért néhány munkának ide vonatkozó részéből (Magyarság Néprajza IV.; Luby Margit: A parasztélet rendje; Róheim: Magyar néphit és népszokások; Viski: Volksbrauch in Ungarn; az Ethnographia néhány cikke) kérdőívet állítottam össze és a kérdésekre igyekeztem megfelelni. Igen sok esetben nemleges választ nyertem,

de voltak jelenségek, melyekre éppen ezen az úton tudtam rábukkanni. 50 évvel ezelőttről vannak nyomok, hogy, valószínűleg gyógyítás céljából, a halott állkötőjét feldugták az «esztré»-be. Boszorkány nem tud addig meghalni, míg tudományát kézfogással át nem adta valakinek. A háború előtt még minden koporsót a faluban csináltak, mégpedig öregeknek feketét, vagy «hamvast», fiataloknak leginkább fehéret (50 éves, egészséges ember még fiatalnak számít).

Gyűjtöttem újabb adatokat a keresztelőhöz és a lakodalomhoz is. A «posztrik»-nál (keresztelő) azt igyekeztem megállapítani, hogy a régi szokások (ezeket részletesen leírtam) hogyan maradtak meg, vagy miként módosultak a jelenben. A sátor, mellyel a «fekü asszony»-t körülvették, teljesen elmaradt. A koma-asszony kötelességei leegyszerűsödtek. Ma már nem hord hat napon keresztül ételt a fekünek és az ételek sincsenek már meghatározva, mint ahogy azelőtt volt. Érdekes azonban, hogy «bodak»-ok helyett (fehér bélű kis cipők) most a gazdagabb helyeken tortát visznek, míg szegényeknél megmaradt a régi szokás. Úgy látom, hogy a szülés, a gyerek első napjai, s az ezekhez kötött analógiás varázslások, különösen a fiatalabbaknál, erősen függenek a bába magatartásától. Ő emlékezteti őket ezekre, vagy ő hagyatja el azokat a szokásokat, babonákat, melyeket helyteleneknek ítél. Azelőtt mindig idegen komát választottak, ma csaknem mindig közeli rokont kérnek fel. Ez az idegenektől való elzárkózás a posztrik változásában is észrevehető. Régebben a teljes rokonság asszonyai ott voltak, ma csak a szűkebb család, de asszonyok és emberek vegyesen. «Házat-tüzet nézni» csak akkor mennek, ha más faluból való a vőlegény. Jellemző, hogy maga a menyasszony nem megy és hogy csak nők mennek, a kocsis kivételével.

Nem tartozik ugyan dolgozatomhoz, de mint legutóbb végzett gyűjtést meg kell említenem, hogy leírtam egy tél-temetéssel, tavasz-varázslással kapcsolatos «kiszi hajtás»-t (ez a szokás még ma is él), a «megyvenölés»-t, a bőjti hetek és vasárnapok népi elnevezéseit és végül az Ethnologiai Adattár egyik kérdőívére feleleteket állítottam össze.

Banó István jelentése.

A Magyarságtudományi Intézet anyagi támogatásával néprajzi gyűjtést végeztem 1939. dec. 26—1940. január 1-ig a Baranya megyei Kárász és Magyar-egregy községekben. Népmeséket, népi elbeszéléseket és hasonlókat kerestem és gyűjtöttem.

Kárászon négy napot töltöttem. Egy parasztcsaládnál sikerült szállást szereznem. Megpróbáltam annak a családnak, ahol megszálltam, egész elbeszélő kincset legalább nagyjából megismerni. Egy öregebb asszonyból, ennek fiából, menyéből és ezek kisleányából állt a család. Elbeszéléskincsük legnagyobb és legértékesebb része az öregasszony bátyjától öröklődött, aki híres mesélő volt. A meséket a fiatalember tudta elmondani; az öregasszony is emlékezett rájuk, de ő nem tudta elmondani, inkább csak könyvből olvasott elbeszéléseket

tudott. A fiatalasszony pedig a szülői házban hallott mesék közül tudott elmondani egyet.

A második naptól kezdve már többször kisebb mesélő közösségek alakultak ki, amelyeknek középpontja a falu legjobb mesélője, a falu hivatalos szórákkoztatója, egy öregasszony volt, aki sikamlós elbeszéléseket tudott és szeretett leginkább elmondani. Egyik meséjét közvetlenül Boccaccióból vette és nagyon finom érzékkel át is alakította.

Itt szinte reggeltől estig szakadatlanul jegyezhettem, mindig volt mese-mondóm.

Magyaregregyen már kevesebb szerencsével jártam. Itt kevesebb, de a maga nemében elég értékes anyagot találtam. Legértékesebb eredményem az volt, hogy megismerkedhettem egy búcsújáró öreg asszonnyal, aki e mellett jól tudott mesélni is. Megismertem énekkönyveit és egypár vallásos ponyvát ajándékba is kaptam tőle.

Röviden összefoglalva : igen sok humoros, rendkívül ötletes víg elbeszélést találtam ; több hagyományos tündérmesét, egypár töredezett és szétkopott mesét ; egypár könyvből olvasott mesét és elbeszélést. Megszereztem ugyanazt a könyvet, amelyikből az elbeszélést az elmondója olvasta. Ezenkívül régi énekeket, egy igen különös, lakodalmakon, disznótorokon elmondani szokásos hosszú verset, vallásos és szórákkoztató ponyvakiadványokat hoztam magammal. Itt még tovább is eredménnyel lehetne folytatnom a most megkezdett gyűjtést.

Budapest, 1940. márc. 14-én.

Vargyas Lajos jelentése.

Feladatom Áj község zeneéletének leírása volt. Ennek alapja a falu dallamanyagának és az egyes személyek dallamtudásának lehető legteljesebb összegyűjtése, hogy a dallamok elterjedtségét meg lehessen állapítani. Az eddigi gyűjtés Ájból meglepően nagy anyagot eredményezett : 1000-en felül világi és kb. 30, búcsús ponyváról származó egyházi dallamot. Meglepően nagynak bizonyult az egyes személyek daltudása is : 300 körül a fiataloknál ; az öregeknél jóval kisebb, mert nehezebb a teljességet elérni. De akadt férfi, akinek daltudása a sok műdal révén az 500-at is meghaladta. Ilyen nagy dallambőség mellett nehéz teljességet elérni akár a falu, akár az egyes személyek daltudásában. Ez okozta, hogy munkám ebben a tekintetben még kiegészítésre szorul.

Ez a dallamkincs nagy területről gyűlt össze. Az asszonyok leginkább más faluból kerülnek, széles területet fűz össze az összeházasodás. A fiatalok pedig leginkább szüleiket faggatják új dalért, de különben is megragadnak minden alkalmat, hogy új nótát tanuljanak. Ez ennek a dallambőségnek az oka. Az öregek közt a más vidéken való cselédszolgálat jelentős ebben a tekintetben, még nagyobb a jelentősége Amerikának. Majdnem minden családból volt kinn valaki, soknak ma is van kint valakije. Ott a sok más vidékről való ember

egymást tanította nótára. De különösen sok nótát tanultak gramofonról: műdalt, kuplét.

A műdaloknak másik, legfontosabb terjesztője a színjátszás. Ez már a háború előtt nagy divat volt az egész vidéken. Főleg népszínműveket játszanak, mert a dalt megkívánják benne.

Érdekes adatok vannak vásári ponyváról és énekes koldústól pénzért való tanulásra is.

Az új dal a *fonóban* lesz általánossá. Kor szerint több fonó van többé-kevésbé más színezetű dallamanyaggal. De bőven nyílik alkalom, hogy ez a különbség a máskorúak közt kiegyenlítődjék (a szomszédi és rokoni viszonyt nem tekintve, mely keresztezi és enyhíti a kor szerinti elkülönülést). Ilyen pl. a vasárnapi dalolás, mikor kiülnek a lányok a ház elé vagy összefogózva sétálnak a faluban és dalolnak. Báiban, színielőadás felvonás-közeiben, mezőről hazajövet stb. a különböző korúak együtt dalolnak.

A sok dalolási alkalom és ezeknek helyhez és időhöz kötött volta élő parasztkultúráról tesz tanúbizonyságot. (Nagybőjtben nem illik dalolni, a dal szerepét akkor átveszi az ének: a katolikus lányok kiülnek a kereszt alá meghatározott napokon és bőjt énekeket énekelnek. Éneklési alkalmak még: betlehemezés, kántálás, újesztendő-köszöntés.) Az pedig, hogy maguk is teremtenek alkalmat a (közös) dalolásra, mutatja, hogy mily nagy szerepe van a dalnak az ilyen kultúrában.

Fontos kérdése a munkának a variáns-alakulás. Alkalom nyílt megfigyelni, hogyan húznak rá tudatosan új szöveget régi nótára. (A szöveget gyakran nyomtatványokból veszik: kalendáriumból, ponyváról.) Különben is a dallam és a szöveg viszonya egészen laza. Gyakran tévesztik, de nem is tartják nagyon fontosnak: «Az is rávisz». A dalok romlásának útja is érdekes adatokkal követhető. Fiatalabbaknál gyakori a rosszul megtanult dal (vagy a rosszul *megtanított*, mert az öregek sokat tévesztenek, viszont a fiatalok egyes elismert dalosoktól állandóan kérnek dalt. (De általánosan megfigyelhető, hogy a daloknak fluktuál az alakjuk, több apró változtatást enged meg egy személynél is, annál inkább az egész közösségben.) De van példa nagyobb változtatásra is, ahol már valódi variánsról is beszélhetünk.

Ez a kérdés a közös éneklés megfigyelését kívánja. Van-e különbség a magános énekléssel szemben? Megállapítható, hogy a dallamok igazi alakja csak a közös (és teljes hangon való) éneklésben él. Az apróbb variálások többnyire eltűnnek és egy alak diadalmaskodik. (Ritkább eset, hogy mindkét variáns együtt hangzik az énekben, és tercelés, vagy más konszonancia áll elő. Ezt szeretik.) Tempó- és ritmusmegfigyelés (pontozás) csak a közös éneklésben érvényes, az egyéni ének mindig esetleges.

Figyelemmel kellett lenni az éneklés szerepére a dialektusban. Éneklésben a beszéd ösztönös: nem figyelnek rá, a köznapi beszédben viszont nagyon is, különösen a palóc ó-éjtést tartják számon és gúnyolják egymásnál. Ezért egyes emberek beszédjében a dialektus sokszor egészen megfakul. Ilyeneknél az éneklés ezt erősíti. A zárt *ë* használatában nagy ingadozás van. Ebben is az

éneklés dönt: vagy éles lesz az ejtése, vagy «polgárosultabb» beszédűeknél teljesen eltűnik. Az ének tehát legtöbbször leleplezi a beszédet. (Műdalszövegek éneklésénél tapasztalható alaktani és mondattani hibák azt mutatják, hogy nem is gondolnak azok értelmére.)

A faluban vannak beköltözött tót családok és vannak cigányok. Ezek dalvizsgálata fényt vet társadalmi kérdésekre: a beolvadás mértékére, a társadalmi helyzetre stb. Ha a tót lány magyarokkal jár fonóba, ugyanazt az anyagot találni nála, mint a magyaroknál. De itt is megvannak e mellett az otthon tanult szlovák dallamok. Van lány, aki visszajár Falucskára, a tót faluba, fonóba, ez kevesebb magyar dalt tud. A cigányok társadalmi helyzete is tükröződik dalkincsükben: mint szegény rétegnél, egy fokkal régebbi népdalanyag, egyes hozzájuk lesüllyedt szokások, mint az újesztendő-köszöntés erősen kéregetés-jelleggel, nagyobb pásztoranyag, minthogy sok a cigánypásztor, ugyanakkor elismerten nagyobb műdal-tudás és végül különállásuk emlékei, saját, cigánynyelvű dalaik.

Cigányok vannak a faluban, a zenészükségletet mégis parasztbanda látja el. Ennek kialakulása, játéktudásuk, szereplési és egyéb körülményeik rávilágítanak a nép sokfelé megfigyelt hangszer iránti érdeklődésére, a magassabb zene utáni vágyára, de egyéb értékes társadalmi megfigyelésre is alkalmat adnak. Ugyanígy érdekes szempontokat nyújt az egyházi éneklés vizsgálata vegyes vallású faluban, társadalmi vonatkozásban is.

A társadalmi viszonyok tanulmányozása általában elválaszthatatlan a zenei kutatástól, a zeneélet abba van beleágyazva és a kettő egymást kölcsönösen magyarázza. Azért a kutatásnak szociográfiai térre is ki kell terjeszkedni. Ájfalu legtöbb vonásban erősen paraszti, de egyes dolgokban erős polgárosodó képet mutat. Élénk társadalmi élete van, ennek lényeges eleme a zene. Határozottan «daloló falu», ez meg is látszik énekkultúráján. (Az országos tapasztalattól eltérőleg igen nagy a hangterjedelem.)

Az eddigi kutatás, mint fent jeleztem, kiegészítésre szorul. Elsősorban a dallamanyag bősége miatt, mert nem lehetett teljes, kimerítő képet szerezní, másodsorban az éneklési alkalmak megfigyelése végett. Erre ugyanis nem volt kellő alkalom, mert a korai bőjt miatt a fonók, a hosszú hideg miatt pedig a szabadban való közös éneklések elmaradtak. Munkám teljessé tételére az ősz végén még legalább egy hónapi kutatásra van szükség.

Budapest, 1940. május 8.